

**ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

Світова спільнота вступила у принципово *новий етап цивілізаційного розвитку*, який носить виразний інноваційний характер. Його визначальними рисами стали:

- глобалізація світогосподарських і духовно-культурних відносин;
- широка інформатизація всіх сфер суспільного життя;
- стрімкі процеси створення й застосування високих технологій.

За цих умов світова система освіти опинилася у глибокій кризі, причиною і в той же час одним з проявів якої стала невідповідність її цілей, змісту і характеру новим реаліям і новим суспільним вимогам.

У нашій країні криза освіти ускладнюється ще й через:

- незавершеність трансформаційних процесів у суспільно-політичній, соціально-економічній і духовно-культурній сферах;
- недостатній рівень фінансування галузі;
- перманентну економічну кризу;
- порівняно низький життєвий рівень населення.

Ці обставини зумовили функціонування національної системи освіти практично у режимі підтримання її життєздатності, тоді як час вимагає від неї інтенсивного інноваційного розвитку, розробки і впровадження нової філософії освіти і нової освітньої парадигми. Їх розробку *здатна здійснити лише науково-педагогічна еліта*, люди, які добре розуміють високу місію освіти, перш за все вищої школи, які глибоко усвідомлюють її проблеми і роздумують над пошуком шляхів і засобів їх ефективного розв'язання.

В основі розвитку суспільства лежать об'єктивні економічні і соціальні закони, пізнавши які і діючи відповідно до їх логіки можна істотно прискорити перебіг подій, які у своїй інтегральній сукупності визначають науково-технічний і соціальний прогрес. Для реалізації цієї можливості су-

спільству потрібні видатні особистості – лідери-професіонали, справжні представники нової генерації національної еліти. Їхня діяльність і має бути спрямована на реалізацію завдань, що виникають перед суспільством. Традиційна ж освіта, яка, на наше глибоке переконання, за інерцією орієнтується на масову підготовку фахівців вузького профілю, неспроможна вести індивідуальну освіту, готувати кадри елітарного рівня.

Для України проблема *підготовки нової національної еліти* набуває сьогодні особливої актуальності, оскільки всі наші негаразди значною мірою зумовлені саме вкрай недостатнім професіоналізмом фахівців, насамперед керівних кадрів практично на всіх рівнях управлінської ієрархії.

Як не прикро це визнати, але відповідальність за такий стан лежить на системі освіти.

По-перше, у структурі науково-педагогічного складу вищих навчальних закладів значну частину складають фахівці, з яких, на жаль, далеко *не всі перебудовують свою діяльність відповідно до нових реалій* сьогодення.

По-друге, підготовку фахівців здійснюють викладачі, що не мають практики управління, а з теорією знайомі лише з підручників, які часто є перекладом зарубіжних видань і *не враховують нашої ментальності та характерних для України особливостей*.

По-третє, *значна частина сучасних керівників* не тільки *не навчається*, а й не має ні відповідних навичок, ні внутрішньої потреби у постійному самонавчанні, самовихованні та самовдосконаленні, у підвищенні рівня своєї професійної та соціальної компетенції.

По-четверте, *зміст освіти*, насамперед інженерної, значною мірою ще *орієнтується* на той рівень технології, який переважає на вітчизняних підприємствах, а *не на подолання того істотного технологічного відставання* від провідних економічно розвинених країн світу.

Саме тому говорити, що нова генерація національної еліти начебто сформується автоматично, в межах традиційної освітньої парадигми, ми не маємо підстав.

Ураховуючи розглянуті обставини і підходячи з системних позицій до аналізу якості професійної підготовки фахівців та шляхів підвищення її рівня, ще в 2000 році професорами ТОВАЖНЯНСЬКИМ Л. Л., РОМАНОВСЬКИМ О. Г. та ПОНОМАРЬОВИМ О. С. була розроблена і запроваджена у практику навчально-

виховної діяльності НТУ «ХП» *інноваційна педагогічна концепція формування національної управлінської гуманітарно-технічної еліти.*

Водночас було розроблено і систему моніторингу результатів реалізації концепції. За його результатами постійно здійснювалися уточнення і корекція як окремих положень концепції, так і практичних рекомендацій щодо її використання.

В основу Концепції покладено необхідність розв'язання актуальних проблем інженерної освіти з урахуванням:

- основних світових тенденцій розвитку перспективних виробничих і соціальних технологій;
- змін характеру та організації суспільного виробництва та управління ним;
- нових суспільних вимог до професійної компетентності, морально-етичних переконань, екологічних поглядів та професійно значущих особистісних якостей інженера постіндустріальної доби.

Основні тези концепції полягали:

По-перше, у тому, що вона спрямована не на цільову підготовку відносно вузького привілейованого соціального прошарку високопрофесійних фахівців, а на своєрідне прагнення «підтягнути» кожного студента до рівня національної еліти.

Ми цілком усвідомлюємо, що таке завдання на порядок більш складне і відповідальне. Однак ситуація з підготовкою кадрів для науково-технічної сфери і особливо для сфери управління, їх фаховий рівень, духовність, загальна і професійна культура набули сьогодні характеру національної проблеми.

Еталоном елітарності ми вважаємо фахівця:

- з найвищим рівнем професійної і соціальної компетенції, загальної і професійної культури;
- з чіткими світоглядними і громадянськими позиціями, моральними та екологічними принципами і переконаннями.

Він має бути вимогливим керівником, який водночас турбується не лише про виробництво, а й про матеріальний добробут персоналу, його соціально-психологічний настрій, про створення сприятливих умов для можливості максимальної реалізації кожним працівником свого особистісного і професійного потенціалу.

По-друге, концепція виходить з того, що представник нової генерації національної еліти повинен усвідомлювати інноваційний характер сучасного етапу суспільного розвитку, і того, що *отримані в університеті знання є лише базою*, яка має слугувати для їх постійного поглиблення і оновлення у відповідності з логікою науково-технічного і соціального прогресу.

В умовах стрімкого зростання обсягів наукової інформації кожному випускникові треба прищепити уміння і глибоку внутрішню потребу в постійному самонавчанні, самовихованні і самовдосконаленні протягом усього активного трудового життя.

Це сприятиме підтриманню їх елітарного статусу і забезпечуватиме належний рівень конкурентоспроможності на ринку праці, можливість високої професійної та соціальної мобільності.

Приєднання України до Болонського процесу та її входження у єдиний європейський освітній простір вносить певні корективи в практику реалізації нашої концепції. Зокрема, істотно посилюється значення *знань іноземних мов*, яке з категорії загальної культури трансформується у невід'ємний елемент професійної культури фахівця елітарного рівня. З метою підвищення якості володіння студентами іноземними мовами ціла низка загальних і спеціальних кафедр практикує викладання окремих дисциплін цими мовами. Широкі міжнародні зв'язки університету, в тому числі партнерські відносини з провідними університетами десятків країн дають можливість викладачам виїжджати в закордонні відрядження, де вони удосконалюють знання відповідних мов, що й дозволяє їм викладати свої дисципліни цими мовами.

Ще одним із наслідків роботи на принципах Болонського процесу, які істотно впливають на формування національної науково-технічної еліти, стає потреба у глибокому знанні як викладачами, так і студентами *ринкових умов* функціонування економіки. Адже саме в таких умовах майбутнім фахівцям доведеться здійснювати управління суспільним виробництвом. Створення ефективної системи та вибір моделей і методів управління пов'язані з пошуками оптимального розв'язання складних економічних і соціально-політичних проблем, радикального оновлення всіх ланок управління, формування нового стилю роботи управлінського корпусу.

Складність і надзвичайна важливість цих завдань зумовлюють нагальну потребу в принципово іншій управлінській підготовці керівних кадрів

і практично всього працюючого населення. Наша держава перебуває на відповідальному етапі історичного розвитку. Перед нею стоїть проблема одночасно і невідкладно вирішити комплекс складних завдань у політичній, економічній, соціальній, духовній і культурній сферах. Стратегічним курсом проголошена інтеграція у європейське співтовариство, технологічне переозброєння економіки, істотне підвищення її конкурентоспроможності й підвищення на цій базі добробуту людей. Це висуває на порядок денний принципово нові цілі та пріоритети розвитку держави, насамперед формування демократичного громадянського суспільства і соціально орієнтованої ринкової економіки. Успішне вирішення цих завдань потребує глибокого аналізу ситуації, формування та реалізації науково обґрунтованих стратегій її подолання та забезпечення ефективного і сталого соціально-економічного розвитку. Цілком очевидно, що це неможливо без відповідного кадрового забезпечення.

Під кадровим забезпеченням глибоких трансформаційних процесів в Україні ми розуміємо пошук, добір і фахову підготовку талановитої молоді з виразними якостями лідерів і цілеспрямоване формування нової національної управлінської еліти. Нові умови функціонування суспільно-політичної й економічної систем потребують принципово нової моделі управління.

Складна ситуація, яка сьогодні має місце в Україні, значною мірою обумовлена кризою управління. Тому основною передумовою її подолання виступає формування кадрового корпусу нової еліти, справжніх лідерів-професіоналів. Однак для цього потрібна якісно нова науково-педагогічна еліта, здатна здійснити вкрай необхідні інноваційні перетворення у вищій освіті, які б відповідали вимогам не тільки сьогодення, а й перспективним потребам постіндустріального суспільства.

Аналіз історичного розвитку людства свідчить, що на вирішальних його етапах визначальної ролі набуває соціально-філософська проблема стосунків між особистістю й соціумом. Вона полягає в тому, що кожне суспільство надає певні умови для становлення й розвитку особистості, а від них залежить, якою мірою діяльність особистості позначається на розвитку суспільства. Тож постає слушне питання: яким чином пов'язані поміж собою інтереси суспільства та особистості?

В основі розвитку суспільства лежать об'єктивні економічні закони, пізнавши які і діючи відповідно до їх логіки, можна істотно прискорити перебіг подій у напрямку науково-технічного і соціального прогресу. Для успішної реалізації цієї можливості потрібні видатні особистості – лідери-професіонали, сукупність яких утворює національну еліту. Їхня діяльність і має бути спрямована на ефективну реалізацію завдань, що виникають перед суспільством, спрямована на упередження.

Особливої актуальності набувають ці питання на сучасному етапі, коли Україна здійснює глибокі перетворення в економіці й демократизацію суспільного життя, що вимагає радикальних змін у сфері управління, появи не просто фахівців, а професіоналів, спроможних самостійно навчатися, адаптуватися до ринкових умов, ефективно керувати суспільним виробництвом. Створення ефективної системи та вибір моделей і методів управління пов'язані з пошуками оптимального розв'язання складних економічних і соціально-політичних проблем, радикального оновлення всіх ланок управління, формування нового стилю роботи управлінського корпусу.

Сучасні тенденції розвитку людської цивілізації і світової освітньої системи свідчать про істотну зміну структури суспільного виробництва. Відповідно змінюються й вимоги до номенклатури спеціальностей вищих навчальних закладів інженерно-технічного профілю, до професійних та особистісних якостей їхніх випускників. Загальне зростання ролі людського чинника та істотна залежність ефективності дій великих груп людей від психологічного клімату в колективі вимагають від кожного керівника, кожного спеціаліста фундаментальної соціально-гуманітарної підготовки, в першу чергу володіння основами філософії управління, соціальної педагогіки і психології, знання психологічних особливостей міжособистісного спілкування, уміння керувати формуванням такої атмосфери спілкування, яка б максимальною мірою сприяла плідній спільній виробничій діяльності. Оволодіння такими знаннями посилює гуманізацію вищої технічної освіти і прискорює формування творчої еліти нової формації.

Реалізація цього завдання вимагає не тільки *нових підходів і засобів, а й відповідних досліджень та розробки ефективних педагогічних технологій*. Метою організації широких комплексних досліджень у галузі філософії, соціології, педагогіки та психології еліти і лідерства, а також прак-

тичної реалізації запропонованої концепції є формування в Україні нового покоління спеціалістів з природними задатками лідерів. Вони повинні бути прекрасно підготовленими не тільки за базовою інженерною спеціальністю, але й у сфері політичних, правових, економічних, соціально-психологічних, педагогічних, організаційних і технологічних аспектів управління складними соціально-економічними системами й об'єктами, великими колективами людей. Таким фахівцям-лідерам, вільним від ідеологічних догм, мусять бути притаманні навички системного мислення і системного аналізу складних проблемних ситуацій, вони мають бути спроможними формувати й успішно реалізовувати ефективні стратегії розвитку, адекватні кожній конкретній ситуації, поставленим цілям і наявним ресурсам.

Ми впевнені, що формування національної управлінської гуманітарно-технічної еліти має розглядатися не тільки як стратегія діяльності вищої школи, а й як чи не єдино можливий шлях подолання тієї кризи, яку сьогодні переживає інженерна освіта. Подолання цієї кризи вже неможливе за рахунок окремих заходів і навіть часткових реформ, спрямованих на поліпшення підготовки інженерних кадрів та підвищення її якості. Ситуація вимагає кардинального переосмислення нових суспільних потреб у якісних та кількісних характеристиках фахівців, з'ясування нового бачення призначення вищої технічної школи та її проблем і формування на цій основі нової філософії і розробки нової методології інженерної освіти.

Необхідною передумовою формування такої філософії та успішного розв'язання всієї сукупності зазначених проблем виступає системний аналіз сутності кризи вищої технічної школи, її глибинних причин та основних проявів. Подібні ж проблеми постають і при організації підготовки керівних кадрів. Тільки за результатами такого аналізу, їх осмислення та інтерпретації можна запропонувати надійні шляхи та адекватні методи ефективної перебудови системи інженерної освіти, забезпечити її відповідність новим реаліям XXI століття та мінливим соціальним потребам постіндустріального етапу в історії людської цивілізації. Це ж, у свою чергу, дасть змогу визначитися з тим, яких фахівців, у якій кількості та як саме треба готувати вищим навчальним закладам інженерного профілю.

Зміна змісту і характеру професійної діяльності інженера зумовлює й необхідність відповідної зміни його підготовки. Наприклад, поява високо-

ефективних комп'ютерних технологій проектування викликає потребу у зміні характеру графічної підготовки майбутніх фахівців, перегляду її змісту. Постійне ж зростання ролі особистісного чинника у забезпеченні ефективності суспільного виробництва з помітним посиленням частки соціальних функцій в загальній структурі професійної діяльності інженера вимагає відповідного відображення у змісті його підготовки. Мається на увазі посилення її соціально-гуманітарної й управлінської складової.

Результати аналізу сутності розглянутої кризи, її проявів і причин, виступають не просто елементами нової філософії інженерної освіти, а й дають змогу визначити доцільні шляхи і засоби її подолання. Відразу зазначимо, що ці шляхи і засоби не тільки не можуть розглядатися як універсальні, а й мають досить обмежений часом ефект. Вони свідчать, що зазначені моменти, на жаль, ще вкрай недостатньо враховуються традиційною системою інженерної освіти, що тільки поглиблює її кризу. Крім того, на неї накладається загальне падіння престижу знань і освіти, яке спостерігається останнім часом. Тому виходом з такого становища і є розробка і впровадження нової освітньої парадигми.

Висока професійна компетентність фахівців у обраній сфері в її гармонійному поєднанні з належною світоглядною і соціально-гуманітарною, насамперед управлінською і психолого-педагогічною підготовкою, з прищепленням їм високої духовності, життєвих цінностей та ідеалів, морально-етичних принципів і переконань здатні забезпечити відповідність наших випускників сучасним суспільним вимогам до якості інженерних кадрів. Саме в такому разі вони дійсно становитимуть національну еліту.

Прискорення науково-технічного і соціального прогресу, розгалуження сфер використання його досягнень та відповідне скорочення циклу старіння й оновлення знань у професійній сфері кожної інженерної спеціальності висувають необхідність обов'язкового урахування як у самій концепції, так і в текстах нормативних документів інженерних спеціальностей – ОКХ і ОПП, навчальних планів і програм тощо – таких визначальних моментів:

– істотне посилення фундаментальної підготовки, необхідної для плідного використання нових фізичних ефектів при створенні та використанні перспективних високих технологій;

– розвиток креативних здібностей студентів і прищеплення їм інноваційного характеру мислення, навичок критичного аналізу існуючих технологій, їх можливостей та обмежень, знайомство з провідними тенденціями їх розвитку і перспективними напрямками досліджень і розробок у відповідній сфері;

– організація поряд з підвищенням рівня викладання спеціальних дисциплін належної світоглядної, загальнокультурної, психологопедагогічної та управлінської підготовки майбутніх інженерів;

– посилення виховного компоненту інженерної освіти, спрямованого на формування у студентів почуття особистої відповідальності за можливі результати і наслідки майбутньої професійної діяльності, на розвиток вдумливості, духовності, толерантності, формування патріотизму, моральних принципів і переконань, загальної, професійної й управлінської культури.

У загальній сукупності суспільних вимог до змісту професійної компетентності та особистісних якостей інженера-керівника як справжнього представника нової генерації національної управлінської гуманітарно-технічної еліти перш за все має бути покладене в основу моделі фахівця XXI століття і передбачене змістом і організацією навчально-виховного процесу створення умов для індивідуалізації та особистісної спрямованості навчального процесу, виявлення і всебічна підтримка й розвиток креативних здібностей кожного студента, максимальної реалізації його особистісного творчого потенціалу. В умовах істотного загострення екологічних проблем важливу роль відіграє організація такої підготовки інженерів і формування їх екологічної свідомості, які б забезпечували глибоке розуміння ними самоцінності природного середовища і необхідності забезпечення гармонійних відносин у системі «людина–суспільство–природа–техносфера» як необхідної умови виживання людства взагалі.

Інженерам-керівникам нового покоління, як дійсно гідним представникам національної управлінської гуманітарно-технічної еліти, має бути притаманний системний характер мислення й уміння аналізувати складні проблемні ситуації, навички прогнозування і стратегічного бачення варіантів можливого розвитку подій, готовність приймати нестандартні рішення і брати на себе відповідальність за їх реалізацію.

Успішне вирішення таких складних і відповідальних завдань вимагає, щоб, не змінюючи норм розрахунку загальної чисельності професорсько-викладацького складу, збільшувати можливості плідного керівництва ними і контролю самостійної роботи студентів з науковою інформацією в бібліотеці, Інтернеті, на промислових підприємствах, фірмах та організаціях за рахунок скорочення частки обов'язкових аудиторних занять. Це сприятиме як істотному розвитку креативності майбутніх фахівців, так і підвищенню їхньої активності, ініціативи, самостійності та відповідальності, чого інколи не вистачає окремим представникам нашої існуючої «еліти».

Досвід реалізації Концепції свідчить, що вона вже сама собою стає ефективним засобом підвищення пізнавальної активності студентів та їх прагнення глибоко оволодівати обраною спеціальністю. Водночас Концепція сприяє прищепленню майбутнім інженерам відповідальності та професійної культури і розширення їхньої мотиваційної сфери. Все дозволяє забезпечити належну якість професійної підготовки фахівців дійсно на рівні національної еліти. Перші випускники, які були охоплені заходами з реалізації Концепції, плідно працюють у промисловості й бізнесі, в органах державної влади і управління та місцевого самоврядування.

Їхнє прагнення до подальшого підвищення рівня своєї професійної компетенції, управлінської та людинознавчої підготовки виявляється як у активному самонавчанні, про що свідчать результати спеціальних опитувань, так і в поверненні до університету для отримання другої вищої освіти, частіш за все без відриву від виробництва. Для задоволення їх освітніх проблем на базі кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами нашого університету (до речі, першої і поки що єдиної в Україні кафедри такої чіткої цільової спрямованості) було відкрито підготовку магістрів за денною і заочною формами навчання за спеціальностями «Адміністративний менеджмент» і «Педагогіка вищої школи».

Вивчаючи тут не тільки стандартні навчальні дисципліни, але також і низку оригінальних авторських курсів сучасного змістовного, наукового і навчально-методичного рівня, слухачі, за їх власними відгуками, отримують високоякісну підготовку, а їх випускні кваліфікаційні роботи свідчать дійсно про елітарний рівень виконавців. Тому ми впевнені, що системний підхід до цілеспрямованого формування нової генерації національної еліти

з використанням різноманітних інноваційних педагогічних технологій має розглядатися як стратегія розвитку нашої вищої школи. Адже тільки при належному кадровому забезпеченні, яким вона стане, можна подолати сучасну кризу і вивести Україну на магістральний шлях інноваційного соціально-економічного розвитку.

Керівництво НТУ «ХПІ» велику увагу приділяє питанню щодо забезпечення навчального процесу навчально-методичною літературою. Це пов'язано, насамперед, з підвищенням рівня вимог до підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності, та розумінням того, що у сучасних суспільно-економічних умовах тільки високо освічена всебічно розвинута особистість зі сформованими вміннями та навичками матиме можливість досягти певного професійного зростання та належного рівня життя. Тому, не зважаючи на економічні проблеми у державі, пов'язані з всесвітньою кризовою ситуацією, і недостатність фінансування у системі вищої освіти загалом керівництво ВНЗ знаходить можливості для фінансування видавничої діяльності задля забезпечення навчального процесу відповідною літературою.